

Robert Devetak*

Slovenska dobrodelna akcija za bosansko-hercegovske begunce na Goriškem in Gradiškem leta 1875¹

Uvod

Vstaja v Bosni in Hercegovini v letih 1875–1876 je dodobra premešala politične in strateške karte na Balkanu. Predstavljala je začetek triletne »velike vzhodne krize«, ki se je zaključila šele z berlinskim kongresom leta 1878. Dogodki v povezavi z vstajo so vplivali na politične razmere v Avstro-Ogrski, tako na državni ravni kot v slovenskih deželah.² Vstaja je našla odmev v slovenskih deželah, kjer je časopisje redno in pogosto poročalo o razmerah v upornih provincah, ki sta mejili na Avstro-Ogrsko. Poleg tega so se Slovenci aktivno vključili v pomoč hercegovskim in bosanskim beguncem, ki so zaradi nasilja in bojev prebežali čez mejo in se zatekli v Avstro-Ogrsko. Kmalu po pričetku bojev je v Ljubljani stekla dobrodelna akcija, ki se je z ustanovitvami lokalnih odborov razširila tudi v ostale slovenske dežele. Množičen odziv je bil tudi med Slovenci na Goriškem in Gradiškem, ki so sredstva zbirali več kot eno leto. Delovanje in aktivnosti goriškega podpornega odbora v času hercegovske vstaje je tudi glavna tematika pričujočega prispevka. S tematiko so se do sedaj že ukvarjali nekateri avtorji, ki so v raziskave vključili tudi Goriško, a delovanje tamkajšnjega odbora in društev ni bilo podrobneje predstavljeno.³ Prispevek na podlagi dobrodelne akcije za hercegovske in bosanske begunce

* Robert Devetak, mag. zgodovine, mladi raziskovalec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2, robert.devetak@ff.uni-lj.si

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0235 z naslovom Slovenska zgodovina, ki ga financira ARRS.

2 Več o Balkanu v drugi polovici 19. stoletja gl. npr. Jelavich, *History*, str. 329–380. O politiki Avstro-Ogrske na Balkanu v 70. letih 19. stoletja gl. npr. Rumpler, *Eine Chance*, str. 445–450; Bridge, *From Sadowa*, str. 60–102. O odnosu Slovencev do vstaje in dogodkov na Balkanu gl. npr. Melik, *Slovenci*, str. 494–519; Globočnik, *Čujte Slovenci*, str. 31–50.

3 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 123–145; Čuček, *Slovenci, Slovaki*, str. 14–19; Rozman, *Zbiranje prispevkov*, str. 63–66.

obravnava razvoj dobrodelnosti pri goriških Slovencih. V drugem delu so predstavljeni vplivi te dejavnosti na proces formiranja narodne zavesti. Prispevek temelji predvsem na časopisnih virih, ki so podrobno opisovali dobrodelno akcijo in dogajanje okoli nje tako na Goriškem kot drugod po državi.

Vstaja v Bosni in Hercegovini 1875–1876

Na vstajo v Bosni in Hercegovini so vplivali številni notranji in zunanji dejavniki, povezani z gospodarsko podobo obeh pokrajin, odnosom lokalnih in centralnih, predvsem muslimanskih oblasti, do nižjih družbenih slojev ter nacionalni in politični vplivi držav, ki so mejile na obe provinci. Glede na versko pripadnost je v pokrajinah živelo 43 % pravoslavnega, 35 % muslimanskega in 22 % katoliškega prebivalstva. Kristjani so bili kljub številčnosti večinoma izključeni iz političnega odločanja.⁴ Območje je veljalo za enega gospodarsko najslabše razvitih predelov Balkana, s slabo razvitim cestnim in železniškim omrežjem, brez industrije in večje obrti.⁵ Poleg tega se je tamkajšnje plemstvo upiralo poskusom centralne oblasti, da bi izvedla gospodarske in socialne reforme, ki bi omogočile razvoj in olajšale življenje kmečkemu prebivalstvu.⁶ Kmetje so bili pod stalnim pritiskom, ki se je manifestiral z visokimi dajatvami lokalnim oblastnikom, ki naj bi ponekod presegale celo tretjino pridelkov, in visokimi državnimi davki.⁷ Na slabe razmere so v 70. letih 19. stoletja opozarjali s peticijami centralni oblasti ali celo tujim predstavnikom, a so bili neuspešni.⁸

Pokrajini so poleg notranjih dejavnikov destabilizirali še zunanji. V Bosni in Hercegovini so v 70. letih 19. stoletja prišli navzkriž interesi številnih držav. Poleg Osmanskega imperija so si vpliv poskušale zagotoviti še sosede Črna gora, Srbija in Avstro-Ogrska, posredno pa tudi Rusko carstvo. Prvi dve sta večkrat aktivno podpirali upornike in si v svojih političnih in narodnih programih poskušali priključiti in razdeliti območje ter ga inkorporirati v lastni državi, pri čemer sta imeli simpatije in podporo Rusije.⁹ Pri tem vprašanju sta Črna gora in Srbija trčili ob interese Avstro-Ogrske. Slednji se je manevrsko področje za širjenje in vpliv po porazih v vojni za italijansko (1859, 1866) in nemško združitev (1866) precej zmanjšalo. V 70. letih 19. stoletja je politične sile usmerila na Balkan, predvsem na Bosno in Hercegovino. S pokrajinama je Avstro-Ogrska mejila s severa, zahoda in juga. Takratni avstro-ogrski zunanji minister Gyula Andrásy v začetku svojega ministirovanja ni podpiral morebitnih ozemeljskih sprememb na Balkanu,

4 Jelavich, *History*, str. 350.

5 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 11.

6 Ekmečić, *Ustanak u Bosni*, str. 17–22.

7 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 42.

8 Jelavich, *History*, str. 351–352.

9 Prav tam, str. 350–351. Gl. tudi Ekmečić, *Ustanak u Bosni*, str. 33–74.

saj bi to povečalo delež in število slovanskega prebivalstva v monarhiji, kar bi slednjim dalo večjo moč v primerjavi z Nemci in Madžari.¹⁰ Leta 1872 je zagovarjal striktno nevtralnost v primeru upora kristjanov v Bosni in Hercegovini proti osmanski oblasti.¹¹ Do sredine desetletja se je odnos Avstro-Ogrske do morebitne razširitve ozemlja na Bosno in Hercegovino spremenil. Pričeli so finančno podpirati gradnje katoliških cerkva in šol ter izvajali propagandne aktivnosti na obmejnih območjih.¹² Cesar Franc Jožef je v morebitni širitvi ozemlja na Balkan videl možnost, da si monarhija ponovno pridobi prestiž, ki ga je izgubila v vojnah proti Italiji in Prusiji. Državna elita se je ob tem bala, da bi ozemlje Bosne in Hercegovine ob morebitnem uporu prišlo v roke Srbiji in Črni gori, kar bi povečalo njuno moč in okrepilo strateški, vojaški in diplomatski položaj v primerjavi z Avstro-Ogrsko.¹³ Januarja 1875 je na Dunaju potekala konferenca skupnih ministrov, kjer so določili, da bo država morebitno uspešno vstajo v Bosni in Hercegovini izkoristila kot izgovor za okupacijo obeh provinc.¹⁴

Nezadovoljstvo in trenja so v Bosni in Hercegovini vodila do številnih uporov proti osmanski oblasti, ki so si sledili intenzivno že od 50. let 19. stoletja dalje. Oboroženi spopadi med lokalnimi uporniki in oblastjo so pretresali območje v letih 1852–1853, 1857–1858 in 1861–1862.¹⁵ Že omenjene slabe gospodarske razmere in izkoriščanje predvsem krščanskega kmečkega prebivalstva ob neznosnih davčnih bremenih so bili glavni vzroki, da je prišlo do novega množičnega upora v Hercegovini leta 1875.¹⁶ Poleg tega je v letih 1874 in 1875 območje prizadela suša, kar je povzročilo slabi letini.¹⁷ Po mnenju nekaterih raziskovalcev je imel pomembno vlogo pri vplivu na pričetek upora tudi obisk Franca Jožefa v Dalmaciji spomladi 1875. Več kot mesec dni trajajoč obisk dežele, ki je neposredno mejila na Hercegovino in Bosno, je posredno vplival na vzdušje v upornih provincah, saj so pričakovali podporo Avstro-Ogrske. Cesar je tudi sprejel deputacijo kristjanov iz Hercegovine, ki so mu predstavili težke razmere v domovini in ga prosili za zaščito.¹⁸ Vstaja se je pričela po umoru franciškana, ki se je v Dalmaciji srečal z avstrijskim cesarjem.¹⁹ Do prvih spopadov je prišlo v okraju Nevesinje 5. julija 1875. Krščansko prebivalstvo se je uprlo lokalnim osmanskim oblastem, ki niso imele dovolj vojaške moči, da bi uspele učinkovito intervenirati in že v kali zatreti vstajo. Kar je v začetku nakazovalo na lokalni upor na območju Hercegovine, se je v naslednjih

10 Bridge, *From Sadowa*, str. 61–62.

11 Prav tam, str. 63.

12 Prav tam, str. 68.

13 Prav tam, str. 71–72.

14 Detrez, *Reluctance*, str. 26–27; Gl. tudi Rumpler, *Eine Chance*, str. 445–448.

15 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 20–21.

16 Ković, *The Beginning*, str. 55–57.

17 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 43.

18 Puljić, *Putovanje cara*, str. 91–117.

19 Detrez, *Reluctance*, str. 27.

tednih razširilo še v Bosno. Različne skupine upornikov so pričele z napadi na osmanske postojanke. Osmanska vojska zaradi majhnega števila v prvih mesecih ni uspela učinkovito streti vstajnikov.²⁰ Vstaja je hitro prerasla lokalne okvire in prišla v fokus evropskih velesil, njihove diplomacije in javnosti.²¹ Iz Črne gore in Srbije so se upornikom priključili številni prostovoljci.²² Slednji so prihajali tudi iz drugih držav, med njimi je bilo več Slovencev.²³ Decembra 1875 so poskušale Avstro-Ogrska, Nemčija in Rusija v okviru zveze treh cesarjev²⁴ diplomatsko intervenirati ter so ponudile Osmanskemu cesarstvu reformni predlog, ki bi bil podlaga za prenehanje spopadov. Slednja ga je sprejela, a so ga uporniki odklonili. Tudi nadaljnja diplomatska pogajanja niso obrodila sadov.²⁵ Upor se je nadaljeval v leto 1876 in se aprila tega leta razširil še v Bolgarijo. Junija tega leta sta v spopad posegli še Srbija in Črna gora. Ko so osmanske sile oktobra 1876 uspeli poraziti srbsko vojsko, se je v spopad vključila še Rusija, ki je v rusko-turški vojni v letih 1877–1878 uspela premagati Osmanski imperij.²⁶ Dogodki in vojne v letih 1875–1878 so preoblikovale politično podobo Balkana. Na berlinskem kongresu leta 1878 so evropske velesile na novo začrtale meje na polotoku. Osmanska država je iz vojn odšla oslajbljena, saj so neodvisnost pridobile Srbija, Črna gora in Romunija, Bolgarija je dobila avtonomijo, Avstro-Ogrska pa je okupirala Bosno in Hercegovino ter Novi Pazar.²⁷

Med uporom v Bosni in Hercegovini je najbolj trpelo krščansko civilno prebivalstvo, ki se je množično zatekalo na avstro-ogrsko ozemlje. Do zime 1875 je čez mejo pribežalo več kot 220.000 beguncev, še 70.000 pa se jih je umaknilo v Srbijo in Črno goro.²⁸ Na Avstro-Ogrskem, predvsem v deželah, kjer so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, so že junija 1875 pričeli z ustanavljanjem dobrodelnih odborov za pomoč prebeglim beguncem, ki so se znašli v težkih razmerah. Dubrovniku, kjer so najprej ustanovili odbor, so hitro sledili Zadar, Zagreb, Trst,²⁹ konec julija pa so se v dobrodelno akcijo vključile še slovenske dežele. Upornike so podprli tudi Slovaki in Čehi.³⁰ Slovenci so v vstaji videli možnost tesnejših povezav in navezav na ostale južnoslovanske narode, tako znotraj monarhije kot v sodelovanju s sosednjimi državami.³¹ *Slovenski narod* je ob začetku vstaje zapisal:

20 Ekmečić, *Ustanak u Bosni*, str. 74–90.

21 Ković, *The Beginning*, str. 55–71.

22 Ekmečić, *Ustanak u Bosni*, str. 90–113.

23 Stergar, *Slovenci in vojska*, str. 124–125.

24 Zaveznitvo Avstro-Ogrske, Nemčije in Rusije, ki se je zavzemalo za zagotavljanje političnega ravnovesja v Evropi.

25 Bridge, *From Sadowa*, str. 74–77.

26 Več o razmerah na Balkanu in vojnah med letoma 1876 in 1878 gl. npr. Jelavich, *History*, str. 352–361.

27 Prav tam, str. 359–361.

28 Sabljo in Vrandečić, *Velika istočna kriza*, str. 133.

29 Ković, *The Beginning*, str. 63.

30 Melik, *Slovenci*, str. 496; Čuček, *Slovenci, Slovaki*, str. 18–19.

31 Več o slovenskih pogledih na povezave z Južnimi Slovani gl. npr. Rahten, *Zaveznitvo in delitve*, str. 17–84; Zajc, *Jugoslovanstvo pri Slovincih*, str. 103–113; Perovšek, *Jugoslovanstvo in vprašanje*, str. 7–12; Zwitter, *Nekaj problemov*, str. 145–170.

»Naši bratje Slovani v Hercegovini se v ljutem krvnem boji bore za svojo svobodo. Njihova pridobljena svoboda bode naša, ker, kar jeden del Jugoslovanstva narodne svobode privojuje, to pride nam vsem Jugoslovanom na korist.«³²

Zbiranje sredstev za hercegovske upornike in begunce, ki so pribežali v Avstro-Ogrsko

Z eskalacijo nasilja in številnimi spopadi se je civilno prebivalstvo iz Bosne in Hercegovine umaknilo čez mejo v Avstro-Ogrsko (Hrvaška, Slavonija, Dalmacija). Begunci, ki so prešli mejo, so se soočali s pomanjkanjem osnovnih življenjskih dobrin, zato so se znašli v težkem položaju. Kmalu po pričetku spopadov so se v Črni gori, Srbiji in na avstro-ogrskem ozemlju začeli ustanavljati že omenjeni odbori za pomoč upornikom in beguncem, ki so se hitro in ob velikem navdušenju ter podpori prebivalstva razširili še na slovenski prostor.³³ Pri ustanavljanju odborov, mobilizaciji podpornikov in širjenju novic je imelo pomembno vlogo takratno časopisje, ki se je v 70. letih 19. stoletja uspelo razširiti po slovenskih deželah. Poročanje o uporih leta 1875 je bilo veliko obširneje kot pri prejšnjih uporih v 50. in 60. letih 19. stoletja,³⁴ poleg tega je *Slovenski narod* celo poslal svojega dopisnika v Hercegovino.³⁵ Na Kranjskem so prvo pobudo za pomoč in podporo objavili v *Novicah*, 28. julija 1875:

»Mi Slovenci, Hrvatje in Dalmatinci pa se obrnimo nemudoma do našega prevsitlega cesarja, in prosimo ga, naj pomaga sirotici raji, prosimo ga, naj dovoli, nesrečne brate podpirati vsaj z denarjem in orožjem!«³⁶

Dva dni kasneje je *Slovenski narod* apeliral na slovensko javnost, naj podpre in pomaga upornikom ter beguncem, ki so pribežali v Avstro-Ogrsko.

»Tudi mi Slovenci storimo svoje. Vsak krajcar prav pride. Mi smo pripravljene sprejemati darove in jih bomo preko Dalmacije ali Hrvatske na svoje mesto odpošiljali. Najbolje pak bi bilo, če bi se pri nas odbori za to ustanovili.«³⁷

Pobudo za ustanovitev odbora so dali vidni kranjski liberalni politiki dr. Josip Vošnjak, Josip Jurčič in dr. Valentin Zarnik.³⁸ Vošnjak je to celo posebej poudaril v svojih spominih:

32 *Slovenski narod*, 3. avgust 1875, str. 1.

33 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 123.

34 Prav tam, str. 20–26.

35 Prav tam, str. 123.

36 *Novice*, 28. julij 1875, str. 250.

37 *Slovenski narod*, 30. julij 1875, str. 3.

38 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 124.

»Ko so spomladi 1875.³⁹ došle prve vesti, da so se v Bosni in Hercegovini vzdignili kmetje, se organizirali v ustaških četah in napadali turške posadke, smo tudi mi Slovenci z napetostjo sledili dogodkom, zakaj čutili smo, da se bliža zgodovinski dogodek, ko se vendar enkrat osvobodé naši bratje na jugu. To smo tem gotoveje pričakovali, ker se je Srbija začela oboroževati in ker je po mogočni Rusiji slavjanofilska stranka razvijala silno agitacijo za pomoč Slovanom, od Turkov neusmiljeno tlačnim. Še huje so nas razburjale dan za dnevom prihajajoče vesti, kako grozovito so Turki začeli divjati, požigati vasi in moriti prebivalce. Na tisoče nesrečne raje je bežalo na avstrijska tla, ki jo je bilo treba preskrbeti vsaj z najpotrebnejšo hrano.«⁴⁰

Deželna oblast, ki je bila takrat v rokah Nemcev, je sicer v začetku prepovedala organizirano zbiranje in ni hotela izdati dovoljenja za delovanje odbora. Zaradi nasprotovanja in pozivov k darovanju so večkrat zaplenili ali cenzurirali *Slovenski narod*. Do umika prepovedi je prišlo šele v začetku septembra 1875.⁴¹ Vseeno pa so se ne glede na prepoved številni odzvali pozivom in pošiljali darove v Trst, Zadar ali Zagreb.⁴² Pozivi, ki so jih sprožili na Kranjskem, so odmev našli tudi v ostalih slovenskih deželah, ki so hitro sledile zgledu iz Ljubljane. Takšen primer je bila tudi dežela Goriška in Gradiška.

Slovenska politična elita na Goriškem je podobno kot drugod v slovenskih deželah takoj po pričetku nasilja in spopadov v Bosni in Hercegovini razširila poziv k pomoči civilnim žrtvam in beguncem. Že 5. avgusta 1875, le dober teden po prvem pozivu v *Novicah*, je osrednji slovenski časopis v deželi *Soča*⁴³ izdal poziv:

»Mi Goriški Slovenci tudi nočemo zaostati in bomo za naše brate storili, kolikor nam je postavno dovoljeno. Z današnjim dnevom odpremo v svojem listu subskripcijo za uboge Hercegovinske rodbine, ki so pribežale v Avstrijo; naj torej naši prijatelji po vsej Goriški precej in hitro začno nabirati milodare, katere bomo mi v listu prijavi in po tem poslali glavnemu odboru za podporo ubogih hercegovinskih družin v Dalmacijo. — Nabira naj se pri vsaki priliki in hitro naj se nam pošljejo darovi, kajti dvakrat da, kedor hitro da. Vemo, da nas bodo ustavoverci grdili zaradi te nabire; a ne brigamo se za grdenja, kder nam vest pravi, da smo storili svojo dolžnost kot človekoljubi in narodnjaki. Bog daj le uspeh, pa bodo imeli »rešpekt« tudi ustavoverci in drugi Slovanožrci!«⁴⁴

39 Poleti (op. p.).

40 Vošnjak, *Spomini*, str. 509.

41 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 124–128.

42 Prav tam, str. 127.

43 Več o časopisu *Soča* gl. Marušič, *Začetki slovenskega časnikarstva*.

44 *Soča*, 5. avgust 1875, str. 2.

Vzpostavili so povezave s kranjskim odborom in pričeli z delom. Uredništvo *Soča* je tudi prevzelo organizacijsko vlogo zbiranja sredstev. Neznani avtor je v članku »Upor v Hercegovini« poudaril, da se sredstva zbirajo po celotnem slovenskem prostoru in da goriški Slovenci ne smejo zaostajati za svojimi sonarodnjaki.⁴⁵ Odziv je bil hiter, saj je uredništvo časopisa prejelo prve darove, še preden je objavilo poziv.⁴⁶

Če vzamemo v pretres Goriško in Gradiško, je šlo za največjo slovensko dobrodelno akcijo do tedaj. Slovenska skupnost je, predvsem v 60. in 70. letih 19. stoletja, pogosto sodelovala z nemško in italijansko skupnostjo v deželi pri dobrodelnih dogodkih, ki so bili namenjeni pomoči domačemu prebivalstvu, ki se je večkrat soočalo z revščino, ki je bila posledica predvsem slabih letin ali gospodarskih razmer,⁴⁷ ali pa so pošiljali sredstva za pomoč ljudem v stiski iz drugih dežel ali držav. Takšen primer je bilo nabiranje sredstev za žrtve poplav na Češkem leta 1872⁴⁸ ali za reveže na Kranjskem.⁴⁹ Vseeno pa je imela v začetnem obdobju Avstro-Ogrske primat pri dobrodelnosti italijanska in nemška meščanska ter plemiška skupnost v Gorici,⁵⁰ ki sta predstavljali deželno elito. Ta je smatrala dobrodelnost kot krščansko in socialno dolžnost in se je v ta namen združevala v različnih verskih ali laičnih dobrodelnih društvih in organizacijah.⁵¹ Najpomembnejši goriški dobrodelni organizaciji v tem obdobju sta bili javna komisija za dobrodelnost (*Commissione di pubblica beneficenza*), ki je revnim družinam nudila prostore za bivanje in finančno pomoč, ki so jo delili mesečno ali na daljša časovna obdobja⁵² in Družba goriških gospa za podporo revežem (*Società di signore goriziane a sollievo dei poveri*), ki je z delovanjem pričela leta 1868 in je redno organizirala dobrodelne dogodke ter sejme, na katerih so predvsem ženske zbirale denarna sredstva ali uporabne predmete za revne Goričane, v zimskih mesecih pa so jim delili tudi hrano.⁵³ Vodstvo je bilo v rokah članov in članic nemške ali italijanske skupnosti, ravno tako so ti predstavljali veliko večino članstva. Slednje so sestavljali večinoma bogatejši sloji, ki so imeli na voljo čas in sredstva, da so lahko aktivno delovali ter darovali večje denarne zneske in material.⁵⁴ V začetnem obdobju Avstro-Ogrske se je slovenska meščanska elita šele pričela počasi oblikovati in še ni imela finančnih in organizacijskih vzvodov, da bi lahko samostojno organizirala dobrodelno dejavnost na način kot nemška in italijanska skupnost.⁵⁵

45 *Soča*, 5. avgust 1875, str. 2.

46 *Soča*, 5. avgust 1875, str. 4.

47 ASGO, *I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b.15, f. 116, d. 7959.

48 *Soča*, 20. junij 1872, str. 4; *L'isonzo*, 15. junij 1872, str. 3.

49 *Soča*, 2. marec 1872, str. 4.

50 Alberti in Geromet, *Gorizia 1001–2001*.

51 Steinbach, *Women in England*, str. 78–85; Fabi, *La carità*, str. 131–192.

52 *Almanacco*, str. 59–60; *L'isonzo*, 19. december 1879, str. 2.

53 Šatej, *Žensko delovanje*, str. 38–40; ASGO, *I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b.16, f. 122, s. 6659.

54 Fain, *Società di cultura*, str. 23–24; Šatej, *Žensko delovanje*, str. 38–40; Steinbach, *Women in England*, str. 78–85.

55 Marušič, *Doktor Karel Lavrič*, str. 61.

Slika 1: Gorica, glavno mesto dežele Goriške in Gradiške, pred prvo svetovno vojno⁵⁶

Ker slovenska skupnost ni imela svojih lastnih dobrodelnih organizacij, je zbiranje sredstev organizirala s pomočjo čitalnic, ki so bile v tem obdobju že sorazmerno razširjene tudi po podeželju, in šol, občinskih ter cerkvenih uradov. Na ta način so zastavili tudi zbiranje darov za begunce iz Bosne in Hercegovine. Poziv čitalnicam, naj se angažirajo pri zbiranju sredstev, je 14. septembra 1875 objavil *Slovenec*:

»Tedaj bi bilo dobro, da bi zlasti čitalnice naše, kar so nekatere že pričele, napravljale veselice, tombole, loterije itd. z vstopnino in čisti dohodek darovale siromakom po tem ali kakem drugem odboru.«⁵⁷

Temu je sledila tudi Goriška, kjer se je večina dobrodelnih prireditev zvrstila v septembru in oktobru 1875. Prvo, dobrodelni ples v Solkanu, so pripravili 25. septembra 1875, na katerem so zbrali za begunce 70 goldinarjev.⁵⁸ Konec septembra 1875 so dobrodelne bésede napovedale kanalska, tolminska, dornberška, sežanska, vrtojbska, ajdovska čitalnica, objavili pa so tudi napoved vipavske čitalnice, ki se je nahajala na Kranjskem.⁵⁹ Dobrodelne prireditve so pokrile vse slovenske predele dežele, z izjemo skrajnega severa

56 Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka.

57 *Slovenec*, 14. september 1875, str. 3.

58 *Soča*, 30. september 1875, str. 3.

59 *Soča*, 23. september 1875, str. 4.

(Kobarid, Bovec), kjer čitalnic ni bilo.⁶⁰ Ob intenzivni propagandi v časopisju in na terenu je bil odziv pri dobrodelnih prireditvah množičen, občinstvo pa je akcijo navdušeno podprlo. Na prireditvah je ponekod občinstvo zahtevalo od nastopajočih, da so ponovili nekatere točke. Za bésedo v Vrtojbi so zapisali:

»Sicer pa gre onim odličnim rodoljubom, kateri so kljub najneugodnejšim razmeram tako krasno veselico za blagi namen napravili in za lep red v dvorani tako previdno skrbeli, po vsej pravici še prav posebna hvala in priporočamo jim tudi, naj se ne ustrašijo nikakoršnih ovir in naj še večkrat napravijo take zabave, katere bodo tudi izdatno pripomogle, da se polagoma blažji duh naseli v domači občini: Naši južni bratje se bojujejo z jeklenim,—nam se je bojevati z uma bistrim mečem. Le vstrajno naprej!«⁶¹

Zadnja dobrodelna béseda je potekala v Dornberku 24. oktobra 1875,⁶² a se je nabiranje sredstev nadaljevalo z zbiranjem donacij, ki so se stekale na uredništvo *Soče* posamezno, ali pa so imeli kraji lastne lokalne odbore, ki so zbirali po občinah ali duhovnijah ter nato pošiljali uredništvu večje zneske.

Uredništvo je objavljalo sezname darovalcev in darovalk ter nato zbrana sredstva postopoma pošiljalo Ivanu Vrankoviču, predsedniku »Odbora za podporo ubogih, v Avstrijo pribežlih družin bosniških in hrcegovinskih« v Zadru.⁶³ Goriški odbor je v Dalmacijo pošiljal sredstva v zneskih 90–120 goldinarjev enkrat do dvakrat na mesec.⁶⁴ Pri zbiranju so se odlikovali predvsem člani občinskih uprav, učitelji in duhovniki, ki so ponekod hodili od hiše do hiše ter občane osebno prosili za darovanje. Tako domačini kot odbor je njihovo delo velikokrat izpostavil in pohvalil.⁶⁵ Med prvimi so se organizirali v Tolminu, kjer so že do 12. avgusta 1875 zbrali 41 goldinarjev in poslali pozive za darovanje še v sosednje vasi. Za to so dobili pohvalo uredništva *Soče*: »*Tolminci so v resnici vse hvale vredni in jih moramo drugim v tej zadevi v izgled staviti.*«⁶⁶ Ostali večji kraji so hitro sledili in organizirano zbirali denar. Med kraji na Goriškem so se glede na zbrano vsoto denarja poleg Tolmina odlikovali še Gorica, Dornberk, Rihemberk (Branik), Kanal, Cerkno in Lokavec.⁶⁷ Samostojni darovi so se stekali odboru med avgustom 1875 in septembrom 1876. Posamezniki so odboru, glede na objave v *Soči*, poslali kar 1.199

60 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 159.

61 *Soča*, 14. oktober 1875, str. 3–4.

62 *Soča*, 11. november 1875, str. 1–2.

63 *Soča*, 16. september 1875, str. 4.

64 *Soča*, 16. december 1875, str. 4.

65 Primer: *Soča*, 11. november 1875, str. 1–2; Luković, *Stališče Slovencev*, str. 134–135.

66 *Soča*, 12. avgust 1875, str. 3. Tolmin je veljal za zelo narodno zaveden kraj, kjer je bila februarja 1862 ustanovljena tudi prva čitalnica na Goriškem in Gradiškem.

67 *Soča*, 16. december 1875, str. 4.

darov, v skupni vrednosti 587 goldinarjev.⁶⁸ Šlo je za sorazmerno majhne darove, a izstopa številčnost in razširjenost po celotnem slovenskem delu dežele.⁶⁹ Darovali so pripadniki različnih družbenih slojev in poklicev. S seznamov darovalcev so razvidni člani lokalne uprave, duhovniki, trgovci, intelektualci, delavci, obrtniki in kmetje.⁷⁰ Dejavno so se angažirali tudi pripadniki slovenske narodne in politične elite, ki so delovali kot zgled za ostale darovalce.⁷¹ Takšen primer so bili na Goriškem dr. Karel Lavrič, deželni poslanec Josip Faganel, urednik Viktor Dolenc in dr. Aleksij Rafael Rojic.⁷²

Zbiranju sredstev je šla na roko tudi dobra letina, zaradi katere so lahko tudi revnejši sloji darovali v večji meri, kot bi lahko sicer.⁷³ Prvenstveno je šlo za zbiranje denarnih sredstev, a je odbor konec septembra 1875, ob poslabšanju vremenskih razmer in približevanju zime, prosil darovalce še za hrano in oblačila.⁷⁴ Ti darovi so bili na Goriškem v primerjavi z drugimi slovenskimi deželami zelo redki, kljub večkratnim pozivom, da jih nujno potrebujejo. Glede na sezname v *Soči* so zbrali le štiri ženske obleke, dve moški obleki, šest sukenj, pet hlač, tri prstnike, eno jopo in dokolenke. Poslali so tudi več platenih rut za obvezo ran. Vrednost vseh oblačil je bila 91,80 goldinarjev.⁷⁵ Oblačila in tekstilni izdelki so se medtem na Kranjskem šteli v stotinah ali celo tisočih.⁷⁶ Na Goriškem za razliko od Kranjske ali Štajerske niso zbrali veliko sanitetnega materiala ter nič hrane ali celo orožja za upornike.⁷⁷

Velika večina denarja je bila na Goriškem zbrana v septembru in oktobru 1875, čemur je v naslednjih mesecih sledil hiter osip. Kljub večkratnim pozivom so se v letu 1876 odboru stekali le še posamezni darovi. Zadnji zabeležen dar je bil prejet septembra 1876.⁷⁸ Ob koncu tega leta so prenehali z zbiranjem sredstev, kar je sovpadalo z dogodki na Kranjskem, kjer je deželna oblast 31. decembra 1876 razpustila ljubljanski podporni odbor.⁷⁹

68 Podatki, povzeti glede na objavljene sezname darov v *Soči* med avgustom 1875 in septembrom 1876. Z enim goldinarjem so lahko oktobra 1874 kupili približno 5,5 litrov pšenice, 9,4 litrov koruze, 23 kilogramov krompirja ali 4,7 litrov ogrskega vina. *Soča*, 22. oktober 1874, str. 4.

69 Če gledamo povprečje, je vsak daroval slabih 50 kron oz. pol goldinarja. Najvišji posamezni znesek je bil 5 goldinarjev. V primerjavi z darovi, ki so jih ob različnih priložnostih darovali pripadniki plemiškega sloja na Goriškem, so bili darovi za begunce zelo majhni. Kot primerjavo lahko navedemo, da je avgusta 1875 baron Henrik von Ritter za goriške mestne reveže daroval 150 goldinarjev. *L'isonzo*, 25. avgust 1875, str. 2.

70 Rozman, *Zbiranje prispevkov*, str. 66; Luković, *Stališče Slovencev*, str. 135.

71 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 128.

72 *Soča*, 5. avgust 1875, str. 4; Čuček, *Slovenci, Slovaki*, str. 15.

73 Če pogledamo statistiko letne količine pridelkov pri koruzi, pšenici, krompirju, ječmenu, vinu in murvi v letu 1875 je bila ta pri vseh nadpovprečna glede na povprečje obdobja 1872–1881. Gl. *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1872 (1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881)*.

74 *Soča*, 23. september 1875, str. 4.

75 Rozman, *Zbiranje prispevkov*, str. 66.

76 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 145.

77 Vošnjak, *Spomini*, str. 510–511; Luković, *Stališče Slovencev*, str. 138–142.

78 *Soča*, 15. september 1876, str. 4.

79 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 138.

Skupno naj bi s pomočjo posameznikov, društev in organizacij, upravnih inštitucij in dobrotelnih prireditelj po podatkih v časopisju na Goriškem zbrali 1.004,46 goldinarjev.⁸⁰ *Soča* je sicer decembra 1875 izpostavila, da je vsota vseh darov presegla 2000 goldinarjev, a glede na poimenske sezname v časopisju tega ni mogoče potrditi.⁸¹ Vsota je bila, če jo primerjamo s Kranjsko ali Štajersko, sorazmerno visoka. Luković je na podlagi časopisnih seznamov izračunal, da je ljubljanski podporni odbor, kamor so se stekala sredstva, zbrana pri uredništvu časopisov *Slovenski narod*, *Slovenec* in *Slovenski gospodar*, do decembra 1876 uspel zbrati več kot 4.526 goldinarjev, 1.000 frankov v zlatu, vrednih okoli 400 goldinarjev in 4 »srebrne dvajsetice«, vredne skupaj 80 kron. Od tega so s Štajerske poslali 422 goldinarjev. Iz Celovca na Koroškem so poslali še dodatnih 50 goldinarjev.⁸²

Treba bi bilo izpostaviti še angažma žensk. *Soča* je že ob začetku zbiranja poročala, da se je v Dalmaciji

»osnoval odbor prvih dalmatinskih gospa, ki celo nabira povezala, cufanje in druge priprave in denar za ranjene v Hercegovini. Ta odbor je izdal oklic, ki je bil natisnjen v mnogih slovanskih in drugih listih.«⁸³

Tudi na Goriškem so ženske aktivno zbirale in pošiljale darove. Glede na razpoložljive podatke iz časopisja so predstavljale 10,2 % vseh darovalcev in prispevale 6,3 % denarnih darov. Poleg tega so aktivno sodelovale na dobrotelnih prireditvah čitalnic. Številne so se v čitalniško gibanje vključile že ob pojavu društev v 60. letih 19. stoletja in pomembno pripomogle k uspešnemu delovanju društev in izvedb prireditelj.⁸⁴ Časopisje je na več mestih izpostavljalo njihovo vlogo in jih vzpodbujalo k udeležbi k darovanju. V Vrtojbi so ob vabilu na dobrodelno bésedo zapisali:

»Pa tudi vse vrle slovenske mladenke, ki ste bile tudi pri sovodenjski bésedi »radost naših očí«, razveselite nas zopet v Vrtojbi v obilnem številu.«⁸⁵

Sodelovale so tudi drugod. Tako so na primer pri dobrodelnem plesu v Solkanu 25. septembra 1875 poskrbele za okrasitev prireditvenih prostorov.⁸⁶ Na bésedi v Gorici 2. oktobra 1875 je neznani dopisnik izpostavil deklamacijo Ivanke Mozetič iz Rubij, ki je poleg tega »navdušila« s pesmijo *Mojemu narodu* Josipa Stritarja.⁸⁷

80 Rozman, *Zbiranje prispevkov*, str. 66.

81 *Soča*, 16. december 1875, str. 4.

82 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 135–137.

83 *Soča*, 2. september 1875, str. 1.

84 Vodopivec, *Kako so ženske*, str. 30–44; Šatej, *Žensko delovanje*, str. 35–37; Verginella, *Ženska obrobja*, str. 73–93.

85 *Soča*, 30. september 1875, str. 3.

86 *Soča*, 30. september 1875, str. 3.

87 *Soča*, 7. oktober 1875, str. 4.

Vpliv dobrodelnih dejavnosti na narodno zavest

Čeprav je bil glavni namen dobrodelne akcije zbiranje sredstev za žrtve spopadov, je slovenska narodna elita na Goriškem celotno dogajanje zastavila na način, da je ob tem širila in utrjevala še narodno zavest med goriškimi Slovenci. Goriška in Gradiška je bila narodnostno mešana dežela, v kateri so trčili interesi slovenske, italijanske, furlanske in v manjši meri nemške skupnosti. Glede na občevalni jezik je leta 1880 živelo v deželi okoli 63 % slovensko govorečega, 36 % italijansko in furlansko govorečega in 1 % nemško govorečega prebivalstva.⁸⁸ Skupnosti so si na različne načine poskušala zagotoviti moč ali prevlado s pomočjo političnih strank v goriškem deželnem zboru, razvejane strukture gospodarskih, kulturnih, narodnoobrambnih in političnih društev ter šolskega sistema.⁸⁹ Vprašanje narodne pripadnosti je vstopilo v vse pore javnega in zasebnega življenja. Treba je bilo mobilizirati vse predstavnike in predstavnice naroda ter z javnim in zasebnim delovanjem zagotoviti obstanek ali prevlado skupnosti v določenem okolju.⁹⁰ Dežela je imela v veliki meri jasno določeno jezikovno mejo med najštevilčnejšimi narodnimi skupnostmi – Slovenci na eni ter Italijani in Furlani na drugi strani. Tudi večina upravnih meja okrajev je sledila temu. Mednacionalni spori so se pojavljali predvsem na narodnostnih mejah, kjer so skupnosti sobivale (Goriška Brda, zgornji Kras),⁹¹ specifično okolje pa je predstavljala Gorica, kjer so vse imele svoje upravne, ekonomske, politične, izobraževalne in kulturne ustanove. Na nekaterih območjih zato Slovenci niso imeli dostopa do šol s slovenskim učnim jezikom ali uporabe slovenščine v občinski upravi in sodiščih.⁹² Ponekod je imela prevladujočo vlogo v javnem življenju poleg italijanščine tudi nemščina. Slovenska narodna elita je morala poleg narodnostno obmejnih področij veliko navora vložiti tudi v nekatere predele, ki so ležali znotraj homogenega slovenskega prostora dežele. Med slovensko govorečim prebivalstvom, predvsem na podeželju, se je ponekod občutek narodne pripadnosti v 60. in 70. letih 19. stoletja šele vzpostavljajal, odnos do slovenstva in narodnostnih idej, povezanih z *Zedinjeno Slovenijo*,⁹³ pa je bil še šibek, zaradi česar si je slovenska narodna elita zadala za cilj »narodnostno prebuditi« prebivalstvo.⁹⁴ Za Volče na Tolminskem so tako leta 1864 v *Novicah* zapisali:

»O narodnem življenji pri nas ni duha ne sluha. Da smo ravno le pičle pol ure od tminske čitavnice, se vendar pri nas od narodnega čutja čisto nič ne ve; še vse trdo spi. Naš kmet ne »Novic« ne družega časnika ne pozna. »Amtira« se

88 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 45.

89 Gl. Prav tam, str. 139–344.

90 Gl. npr. Verginella, *Ženska obrobja*, str. 73–93.

91 Marušič, *Prispevek k poznavanju*, str. 107–127.

92 Pahor, *Pregled razvoja*, str. 248–267; Marušič, *Doktor Karel Lavrič*, str. 53–55.

93 Melik, *Majarjeva peticija*, str. 291.

94 Gl. npr. Devetak, *Društveno življenje*, str. 79–102.

po nemški v županii; to je nobel seveda; ako bi naše, »birgermajstre« imenoval »župane«, jih lahko razžališ. Srenjski »šribarji« tu in tam tudi družega ne znajo kot malo nemščine, pa še to slabo, slovenščine se pa boje strašno.«⁹⁵

Podoben primer je bil Kanal, kjer so leta 1877 v *Soči* zapisali:

»Če pride tujec v Kanal in si ogleda table nad durmi, soditi bo moral, da je italijansko gnjezdo. Napisi so namreč mesto slovenskih vsi italijanski. Tukaj pri nas lahko čitate »Al Leon d'oro, Farmacia, Caffé, Vendita tabacco« in še več enakih italijanskih ptujk, kakor tam v Italiji./.../ Začnimo enkrat tudi z dejanjem kazati svojo narodnost zatorej proč z italijanskimi napisi in tudi proč z italijanskimi uličnimi imeni a la »Contrada Braida« i z nemškim naslovljenjem »Gasse«.«⁹⁶

V tem oziru so šli slovenski narodni eliti dogodki na Balkanu leta 1875 v prid. Z močnejšo in številčnejšo bazo narodno zavednih podpornikov je slovenska narodna in politična elita lahko lažje nastopala na deželnem političnem parketu in učinkoviteje zahtevala jezikovne pravice v šolstvu, upravi in sodiščih. Z zagotovitvijo podpore v zaledju je lahko uspešneje nastopala na narodnostno mešanih in obmejnih območjih. Pri mobilizaciji in aktivaciji slovenskega prebivalstva dežele v narodnem smislu je imela dobrodelna akcija v letu 1875 velik pomen. To je v svojih spomilih desetletja kasneje izpostavil goriški publicist in politik Andrej Gabršček:

»Samo zaradi tega, da pokažem, kako so takratni voditelji vzgajali naše ljudstvo v slovanski misli in vzajemnosti, naj omenim, kako vrolo je »Soča« poročala o vstaji v Hercegovini. Od početka do konca je imela »Soča« točna poročila bodisi preko Dunaja ali pa tudi naravnost od naših borcev med hercegovsko rajo.«⁹⁷

To so uspešno izvedli predvsem s pomočjo tiska in dobrodelnih prirediteljev.

Pismenost se je po letu 1869, ko so sprejeli nov osnovnošolski zakon v državi, pričela z ustanovitvami novih šol, prihodom večjega števila učiteljev na podeželje in povečanjem šolskega obiska postopoma višati.⁹⁸ Ti procesi so ključno vplivali predvsem na izobrazbo podeželskega prebivalstva, ki je bila v primerjavi s trgi in mesti na nižjem nivoju.⁹⁹

95 *Novice*, 17. februar 1864, str. 54.

96 *Soča*, 28. junij 1877, str. 2.

97 Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 194.

98 Schmidt, *Osnovna šola*, str. 9–29; Pahor, *Pregled razvoja*, str. 235–292.

99 *Šola*, 14. julij 1882, str. 31–32.

S postopnim povečevanjem pismenosti se je širilo tudi časopisje, ki je pridobilo novo bralstvo in se je razširilo izven večjih centrov na podeželje. Povečala sta se naklada in število časopisov, ki so obsegali širok spekter tematik (gospodarstvo, politika, izobraževanje, satira, vera).¹⁰⁰ Ravno tisk je imel skupaj s knjigami pomembno vlogo pri oblikovanju nacionalne skupnosti. Knjige, tiskane v nacionalnih jezikih, so predstavljale temelje nacionalne zavesti. Ustvarile so poenotena polja izmenjave in komunikacije, prek njih in ostalih zapisov so se zblížali govorniki različnih dialektov. Ti so se pričeli zavedati širše množice ljudi svojega jezikovnega področja, hkrati pa tudi dejstva, da njihovi jezikovni skupini pripada samo ta množica ljudi. Bralci, povezani s tiskom, so oblikovali prve zametke nacionalno zamišljene skupnosti, kot proces poimenuje Anderson.¹⁰¹ Podobno bi lahko trdili za časopisje. *Kmetijske in rokodelske novice* so bile že v predmarčnem obdobju medij, s katerim se je v slovenskem prostoru širilo in oblikovalo slovensko nacionalno mišljenje.¹⁰²

V tem kontekstu je delovala tudi *Soča*, kot glavni slovenski časopis na Goriškem, ki je v letu 1875 več mesecev poudarjala pomen boja »slovanskih bratov«¹⁰³ proti Osmanskemu imperiju, in je s tem pripomogla k ustvarjanju povezav med Slovenci in drugimi južnoslovanskimi narodi.¹⁰⁴ Na Goriškem in Gradiškem je slovenski katoliški politični krog izdajal še časopis *Glas*, ki pa je bil precej manj aktiven pri zbiranju sredstev in objavljanju člankov o dogajanju v Bosni in Hercegovini.¹⁰⁴ V *Soči* so medtem objavljali članke, ki so Slovincem predstavljali povezave z drugimi južnoslovanskimi narodi na Balkanu.

»Naši bratje v Hercegovini se bojujejo uže čez en mesec se zakletim sovražnikom Turčinom, bojujejo se za slovanski narod in za kristjanstvo, katero oboje sovražijo Turki in zatorej preganjajo neusmiljeno uboge krščene Slovence v Bosni in Hercegovini.«¹⁰⁵

Dober mesec dni kasneje so povezave z Južnimi Slovani še bolj poudarili:

»Ker je črni vrag sovraštva razpel i raztegnil razne mreže med nas raztresene brate, treba nam je, da svojo narodno nalogo bolj resno i strogo premišljujemo, kakor dosihdob. Kot Slovana in osobito Jugoslovana ne sme nikdar ločiti: ne jezik, ne pravopis, ne vera, ne vreme, ne prostor, ne gorje, nesreča.«¹⁰⁶

100 Več o razvoju časopisja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno gl. Amon in Erjavec, *Slovensko časopisno izročilo*.

101 Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 66–67.

102 Kosi, *Kako je nastal*, str. 319.

103 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 60.

104 Rozman, *Zbiranje prispevkov*, str. 63.

105 *Soča*, 12. avgust 1875, str. 2.

106 *Soča*, 23. september 1875, str. 1.

Članki so polnili naslovnice in so bili izpostavljeni bralcem, da so takoj prišli do novih informacij, tako o vsakodnevnem dogajanju na bojiščih kot tudi o zgodovini Slovanov na Balkanu in pomenu jugoslovanskih idej. V septembru 1875 je bila dogajanju v Bosni in Hercegovini posvečena več kot polovica vseh strani v časopisu *Soča*. Izpostavljena so bila »herojska« dejanja upornikov na eni strani in »nemoralna« ter »sprevržena« dejanja pri Osmanih.

»Boreči se Slovan za svoje pravo, spoznal je, da samo z rudečimi solzami in mehkim božanjem ne bode omehčal turške mrcine, nego da bi zverjad postala s takovim laskanjem še bolj kruta i trmoglava kakor je bila popred. Zato je primila uboga raja za orožje, da, ali vraga slavno premaga, ili slavno i junaško umrje; umrje za svoj narod.«¹⁰⁷

Časopisje je pretiravalo o pomenu zmag upornikov ter le skopo poročalo ali celo ni omenjalo njihovih porazov. Pretiravali so tudi o številu mrtvih na strani Osmanov in poročali o bojih in zmagah upornikov, ki jih sploh ni bilo.¹⁰⁸ Vsako zmago slovanskih upornikov so poskušali predstaviti tudi kot slovensko.¹⁰⁹ Način opisovanja je bil pri slovenskem časopisju pristranski in zelo naklonjen slovanskim upornikom, ki so jih označevali s superlativi, kot na primer »heroji«, medtem ko so Osmane prikazovali kot barbabe in okupatorje ter zanje uporabljali izraze, kot na primer »živali« in »črni vrag«. ¹¹⁰ Kasneje so šli še dlje in jih označili z besedami: »Kervolok vseh kervolokov, okrutnik vseh okrutnikov, nejma razuma, npravnosti, prostosti i značajnosti.«¹¹¹ *Soča* je celo objavila pesem z naslovom »Udri Turčina«, ki je slavila upornike, ki jih je poimenovala »bratje«, Turke pa označevala z besedami »grd« in »vrag«. ¹¹² Znani goriški pesnik in duhovnik Simon Gregorčič je ob dogodkih in v podporo upornikom napisal pesem *Balkan, tužni velikan*, ki jo je uglasbil Avgust Armin Leban.¹¹³ Pesem so izvajali na številnih bésedah, v podporo in zbiranju sredstev za upornike.¹¹⁴ *Soča* je na svojih straneh objavila tudi poziv upornikov, ki so se obračali na Slovence, Hrvate in Srbe:

»Radi tega in v imenu važnega narodnega podvzvetja, pozivljamo vse iskrene prijatelje ljudskega oslobodenja, da v vsakem mestu in mestecu, v vsakoj vasi in naselku, vsih srbskih in slovenskih, hrvatskih pokajin, urede odbore in

107 *Soča*, 23. september 1875, str. 1.

108 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 111.

109 Polajnar in Zajc, *Naši in vaši*, str. 59.

110 *Soča*, 23. september 1875, str. 1. Več o propagandni vlogi časopisja med letoma 1875 in 1878 gl. Polajnar in Zajc, *Naši in vaši*, str. 54–65.

111 *Soča*, 14. oktober 1875, str. 1.

112 *Soča*, 9. september 1875, str. 3.

113 Leban, *Skladbe*, str. 11–12.

114 Primer: *Slovenec*, 30. september 1875, str. 4.

pododbore za nabiro dobrovoljnih doneskov namreč: denarje, katero je treba hitro zlasti pribeglem ljudem v Slavoniji in Dalmaciji poslati. (Do sedaj je v te kraje več ko 80.000 duš pribežalo.) Kar jo tedaj resnobno postalo in doraslo do poštenega vrhunca, naj se poprime zopet delo za predlog in za hitro pomoč svetega in velikega narodnega podvzeta v Bosni in Hercegovini. Hitro naprej na posel bratje in sestre! Glas občne naše domovine in slobode, glas poštenja in pravice, glas tužne preteklosti, sedanjosti in lepše bodočnosti narodne kliče vas z močnim glasom na polje delovanja.«¹¹⁵

Veliko prostora so namenili tudi geografskemu, gospodarskemu in družbeno-političnemu opisu Bosne in Hercegovine.¹¹⁶ Luković poudarja, da je med slovenskimi časopisi ravno *Soča* posvetila temu segmentu največ prostora.¹¹⁷ S tovrstnimi članki je slovenska javnost na Goriškem spoznala povezave z narodi izven deželnih in narodnostnih meja in se ob propagandnem pisanju časopisja pričela nad njimi tudi navduševati.¹¹⁸

Poleg tega je imela *Soča* vlogo koordinatorja in povezovalca pri dobrodelnih aktivnostih, saj je objavljala programe in vabila dobrodelnih dogodkov, poročala o načrtih odbora, ki je zbiral sredstva, in o dobrodelni dejavnosti v drugih slovenskih deželah in predelih Avstro-Ogrske. Ne gre zanemariti niti poimenskih seznamov darovalcev in darovalk, ki so bili predstavljeni zgoraj. Z njimi so vsi, ki so pripomogli k učinkovitemu zbiranju sredstev, dobili dokaz o svoji narodni zavednosti, s katero so se lahko pohvalili. Ker se je dobrodelna akcija izvajala v vseh slovenskih deželah, je to delovalo za darovalce povezovalno tudi v smislu narodne enotnosti. Kot ugotavlja že Luković, je imelo to povezovanje velik pomen za krepitev slovenske narodne zavesti in boja za program *Zedinjene Slovenije*.¹¹⁹

Poleg tiska je imelo velik pomen na področju utrjevanja slovenstva in jugoslovanstva še delo na terenu, ki se je poleg samega zbiranja sredstev manifestiralo predvsem z narodnimi dogodki v okviru bésed. Na prireditvah, ki so potekale v sklopu dobrodelnega zbiranja, lahko zasledimo slovensko in slovansko simboliko ter izrazito narodnostno konotacijo. Večino prireditev so izvajale čitalnice, ki so se na Goriškem in Gradiškem pojavile v začetku 60. let 19. stoletja.¹²⁰ V tem času so predstavljale najpomembnejši prostor kulturno-političnega in narodnostnega delovanja Slovencev.¹²¹ Njihov glavni namen je bilo utrjevanje in širjenje narodne zavesti, poleg tega pa so imele pomembno vlogo na področju razvoja slovenskega jezika in izobraževanja. Kasneje se je delovanje

115 *Soča*, 9. september 1875, str. 3.

116 *Soča*, 9. september 1875, str. 1–2.

117 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 51.

118 Prav tam, str. 50.

119 Prav tam, str. 130.

120 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 178.

121 Matić, *Čitalnice*, str. 25.

usmerilo še na politično in gospodarsko področje. Utrjevale so slovensko politično misel in nacionalno zavednost ter s svojim delovanjem prodirale v lokalne skupnosti. Ustanovljale so se tako v večjih slovenskih krajih kot tudi v nekaterih vaseh.¹²² Čeprav sta se po letu 1867, ko je bil sprejet zakon o društvih, ki je omogočal ustanavljanje političnih društev, njihov pomen in aktivnost zmanjšala, so tudi v 70. letih 19. stoletja še uspela ohraniti vidno vlogo v slovenski družbi.¹²³ Čitalnice so narodno zavest utrjevale predvsem s prirejanjem različnih javnih dogodkov (pevske nastopi, dramske igre, recitali), izobraževanjem članov in članic, ki so jim omogočale tudi dostop do slovenske literature in časopisov. Namen javnih dogodkov, festivalov in prireditev je bil, da bi se pri množicah oblikovala narodna zavest.¹²⁴ Tovrstne oblike javne kulture, ki so bile načelno odprte vsem članom skupnosti, so imele velik pomen za njeno oblikovanje.¹²⁵ Ta proces je večinoma potekal v okviru javnih nastopov (bésed), na katerih so propagirali slovensko in slovansko kulturo, jezik in nacionalne simbole. Prebivalstvo je bilo v proces vključeno tako aktivno (pevske zbori, dramske skupine) kot pasivno (gledalci).¹²⁶ Na prireditvah so uporabljali narodne simbole, zastave in narodno nošo, s katerimi so vplivali na identiteto prebivalstva in jih povezali z množicami, ki so se čutili pripadnike slovenskega naroda ali širše – Slovanov.¹²⁷ V ta proces bi lahko vključili tudi zbiranje sredstev za bosanske in hercegovske begunce.

Simbolika in diskurz, ki sta imela močan slovenski in slovanski značaj, sta razvidna že, če pogledamo vabila, ki so jih čitalnice razposlale po krajih in so bile objavljene v časopisju. Rojanska čitalnica, ki se je sicer nahajala na območju Trsta, je v vabilu k dobrodelni básedi zapisala: »*Slovani! Naši bratje na jugu bojujejo se za sveto reč »svobodo in vero«, njihove družine, katere se ne morejo bojevati, pribegle so na našo zemljo v zavetje pred krutim barbarom Turkom.*«¹²⁸ Že s prvo besedo je čitalnica potencialne obiskovalce iz Trsta in Primorja označila s »*Slovani*« in jih na ta način povezala tudi z begunci oz. »*brati*« v Bosni in Hercegovini. Podoben besednjak lahko vidimo tudi pri vabilih čitalnic na Goriškem. Povedni so tudi programi prireditev, saj so moški, ženski in mešani pevske zbori na prireditvah izvajali veliko del s slovensko ali slovansko vsebino. Takšen primer so bile pesmi *Slava Slavjanom, Na Balkanu, Balkan tužni velikan, Naprej zastave Slave*. Poezija, proza in glasba so bili kulturni proizvodi nacionalizma in najučinkovitejši povezovalci pri izgradnji tovrstne skupnosti.¹²⁹ Predsedniki čitalnic ali kulturni delavci so obiskovalcem prireditev v govorih opisovali dogajanje v Bosni in Hercegovini in jih

122 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 158–178.

123 Prav tam, str. 178.

124 Mosse, *The Nationalization*, str. 73.

125 Smith, *Nacionalizem*, str. 49–50.

126 Bruckmüller, *Habsburška*, str. 239.

127 Mosse, *The Nationalization*, str. 7.

128 *Soča*, 9. september 1875, str. 3.

129 Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 173.

vzpodbujali k aktivnemu sodelovanju pri zbiranju sredstev.¹³⁰ Pomen bésed je razviden iz poročanja o dobrodelnih prireditvah. Neznani dopisnik iz Kanala je o béseidi, ki je potekala 3. oktobra 1875 med drugim zapisal:

»Udeležilo se je te besede še precej veliko ljudstva iz Kanala, okolice in Gorice. To nas srčno veseli, da se tudi na Kanalskem tako izbuja narodna zavest, da imajo Slovenci na Kanalskem sočutje do naših bratov, borečih se ob Balkanu s krutim Turkom. Naj poizve svet, da je tudi Kanal—slovenski; naj zvejo sosedi, da v Kanalu veje slovanski duh, da tudi tam "čuva Majka Slava".«¹³¹

Številčni dogodki, ob intenzivni propagandni akciji časopisja, so imeli za krepitev narodne ideje med Slovenci tako na Goriškem in Gradiškem kot drugod v slovenskem prostoru vidno vlogo in pomen. Množičen odziv za pomoč in udeležba na dobrodelnih dogodkih to potrjuje. Zelo poveden je tudi zapis iz *Slovenskega naroda* avgusta 1876, ki izpostavlja uspeh pri narodni prebui:

»Leto je minilo kar je v jugu začela puška govoriti. In mej tem letom se je naša slovanska ideja v obče bolj okrepila in razširila nego jo bilo upati, da se bode v desetih. /.../ Kakor se je pa izkazal vstanek in potem redni rat jugoslovanski kot izvrsten agitator v velikej slovanskej ideji, tako je tudi pri nas Slovencih v malem prav izvrsten razširjalec narodne zavesti. Mnogi, ki se prej nij brigal za svojo slovansko narodnost, čuje danes kako se brat mu po rodu hrabro bije za jezik svoj, za slobodo in krst častni; mnogi, kateremu je bilo malo mar za svojo narodnost ali se še za njo menil nij, vzdignil bode pokonci glavo videč in čujoč, kako smo vsi mnogobrojni si novi velike majke Slave jednih mislij in jednih čutov.«¹³²

Da je imelo zbiranje sredstev izrazito narodnostno konotacijo, namiguje tudi odziv nemške in italijanske narodne elite ter prebivalstva v slovenskih deželah. Nemško časopisje na Kranjskem je zagovarjalo politiko nevtralnosti in je sledilo uradnim pogledom centralne oblasti na Dunaju.¹³³ Nemška skupnost na Kranjskem pri zbiranju sredstev ni sodelovala, časopisje je le skopo poročalo o dogajanju in vojaških spopadih ter je v določeni meri celo izražal podporo Osmanskemu imperiju. Slovensko časopisje je zato večkrat primerjalo Nemce s Turki.¹³⁴ Italijansko časopisje na Goriškem je v primerjavi s

130 *Soča*, 7. oktober 1875, str. 2–3.

131 *Soča*, 7. oktober 1875, str. 2.

132 *Slovenski narod*, 4. avgust 1876, str. 1.

133 Luković, *Stališče Slovencev*, str. 64; Matic, *Nemci v Ljubljani*, str. 153.

134 Polajnar, *Zajc, Naši in vaši*, str. 62.

Vabilo

K koncertu, kterega najpravi Kanalst.
čitalnica so prid hercegovinskih sirotam
so nedeljo 3. oktobra 1875. v g. Begalovej
Dvorani.

Program :

1. "Slava Slavjanom"! Zbor. Ugl. bil
Kajdih.
 2. "Sojemu, čolnici" Tenor z glasovinom. Ugl. Gerbe
 3. "Govor"
 4. "Danica" Bariton in zbor. Ugl. dr. Spava
 5. "V tih noč" Ceterospev Ugl. A. Leban
 6. Deklamacija
 7. "Slepec" Tenor si zborom. Ugl. Klina
 8. "Nek dušman vidi." Zbor. Ugl. Jenke
 9. Deklamacija.
 10. "Mrtvi vojak" Bariton z glas. Ugl. Tomaževič
 11. "V sladkih sanjah" Ceterospev Ugl. J. K.
 12. Goviranje na glasovinu
 13. "V boj" Zbor. Ugl. Lajec
- Začetek ob 7 uri zvečer
Metopina 25. kv.
Nadejamo se milosrdne radodarnosti
- Odbor

Slika 2: Vabilo k dobrodelni prireditvi za hercegovske begunce, ki jo je organizirala čitalnica v Kanalu.¹³⁵

slovenskim namenjala dogodkom veliko manj prostora in ni podprlo dobrodelne akcije, ravno tako italijanska in furlanska skupnost nista sodelovali pri zbiranju sredstev.¹³⁶ Ko se je spopad v naslednjih letih razširil in je prišlo do rusko-turške vojne, je italijanski tisk na Goriškem celo izražal določene simpatije do Osmanskega imperija.¹³⁷

Sklep

Ko je leta 1875 prišlo do upora v Hercegovini in kasneje še v Bosni, je slovenska javnost dogajanje intenzivno spremljala že od samega začetka. Vstaja je sprožila beg civilnega prebivalstva, ki je v velikem številu pribežalo čez mejo v Avstro-Ogrsko. Slovenska narodna elita v slovenskih deželah se je v okviru časopisja, društev in odborov hitro odzvala na pozive k pomoči beguncem in mobilizirala slovensko prebivalstvo, ki se je množično vključilo v zbiranje denarja, oblek in drugih predmetov. Vstaja je imela velik pomen tudi za slovensko skupnost na Goriškem in Gradiškem. Med ljudmi je razširila zavedanje o pomenu dobrodelnosti. Utrdila je dobrodelno dejavnost in dala slovenski eliti znanje in izkušnje, ki so jih lahko uporabili tudi v naslednjih letih in desetletjih. Dobrodelno akcijo v letih 1875 in 1876 so za razliko od prejšnjih zastavili veliko širše in so ob pomoči časopisne propagande ter dela na terenu uspeli doseči množično podporo po celotnem slovenskem delu dežele. Prebivalstvo je spoznalo prednosti dobrodelnosti in se je v naslednjih letih v večjem številu vključilo tako v pomoč domačemu prebivalstvu kot tudi v drugih deželah ali celo državah. Ravno z zbiranjem sredstev za hercegovske in bosanske begunce se je izkristalizirala razlika z dobrodelno dejavnostjo, ki sta jo izvajali nemška in romanska (italijanska in furlanska) goriška skupnost v deželi. Slovenska skupnost se je, ob zavedanju svoje številčnosti, naslonila na vrednostno majhne, a številčne darove, ob sodelovanju celotnih skupnosti po deželi, medtem ko sta nemška in romanska skupnost zbirali vrednostno velike, a manj številčne prispevke, v okviru elitnih družb in društev, do katerih so le redki Slovenci in Slovenke imeli dostop. Do izraza so z dogajanjem v sredini 70. let 19. stoletja vse bolj prihajali na plano mednacionalni spori znotraj dežele, saj so Slovenci v primeru te dobrodelne akcije delovali samostojno. To je v naslednjih letih postajalo še bolj evidentno in že v naslednjem desetletju v deželi skorajda ni bilo več dobrodelnih akcij, v katerih bi skupaj sodelovale slovenska, italijanska, furlanska in nemška skupnost.

Ravno z narodnostnim vprašanjem je povezan tudi drugi element, ki je zaznamoval dobrodelno akcijo za pomoč hercegovskim in bosanskim beguncem. Akcija je bila ena od ključnih dogodkov v 70. letih 19. stoletja, ki je mobilizirala slovensko narodno skupnost. Šlo je za večmesečno manifestacijo slovenstva in povezav z drugimi

136 Primer: *L'isonzo*, 14. avgust 1875, str. 2; *Eco del Litorale*, 12. avgust 1875, str. 2.

137 Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 286–287.

slovanskimi narodi, predvsem tistimi na Balkanu. Ker ponekod na podeželju in na narodnostno obmejnih območjih narodna zavest ni bila še dovolj močno zasidrana, je akcija za pomoč slovanskim »bratom«, kot jih je velikokrat označilo časopisje, v tem oziru imela pomembno vlogo. Ob pomoči časopisja, ki je intenzivno poročalo tako o dogajanju v Bosni in Hercegovini kot o dobrodelni akciji doma, ter narodnih društev je slovenska narodna elita lahko prebivalstvu uspešno predstavila narodne ideje in pomen narodne zavednosti.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASGO=*Archivio di stato di Gorizia*

ASGO, I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 116.

ASGO, I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia, b. 16, f. 122.

Časopisni viri

Eco del Litorale 1875

L'isonzo 1872, 1875, 1879

Novice 1864, 1875

Slovenec 1875

Slovenski narod 1875

Soča 1872, 1874, 1875, 1876, 1877

Šola 1882

Tiskani viri

Almanacco e Guida Scematica della Città e Provincia di Gorizia per l'Anno 1880. Gorizia: Seitz, 1879.

Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1872 (1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881).

Wien: K. K. Statistischen Central-Commission, 1874 (1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1882, 1882, 1883, 1884).

Literatura

Alberti, Renata in Giorgio Geromet, *Gorizia 1001–2001: nobiltà della contea: palazzi, castelli e ville a Gorizia, in Friuli e in Slovenia: 80 famiglie di sangue blu*. Monfalcone: Edizioni della Laguna, 1999.

Amon, Smilja in Karmen Erjavec, *Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2011.

Anderson, Benedict, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.

Bridge, Francis Roy, *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914*. London; Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972.

- Bruckmüller, Ernst, Habsburška in jezikovno-nacionalna identiteta. Razmišljanja o razmerju med narodno zavestjo in šolsko izobrazbo v habsburški monarhiji. *Kronika* 57, 2009, str. 237–250.
- Čuček, Filip, Slovenci, Slovaki in bosansko-hercegovske peripetije v letih 1875–1878. *Zgodovina za vse* 10 (1), 2003, str. 5–31.
- Detrez, Raymond, Reluctance and determination: the prelude to the Austro-Hungarian occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878. Clemens Ruthner et al. (ur.) *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. New York etc., 2015, str. 21–40.
- Devetak, Robert, *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Ekmečić, Milorad, *Ustanak u Bosni: 1875–1878*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1973.
- Fabi, Lucio, *La carità dei ricchi: povertà e assistenza nella Trieste laica e asburgica del XIX secolo*. Milano: F. Angeli, 1984.
- Fain, Daniela Lorena, Società di cultura a Gorizia nel XIX secolo. Lucia Pillon (ur.), *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma*. Gorizia, 1991, str. 23–63.
- Gabršček, Andrej, *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, knj. I*. Ljubljana: Merkur, 1932.
- Globočnik, Damir, »Čujte Slovenci! Čujte Slovani! Nad Balkanom se daní.« *Zgodovina za vse* 7 (2), 2000, str. 31–50.
- Jelavich, Barbara, *History of the Balkans. Vol. 1, Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1997.
- Kosi, Jernej, *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia, 2013.
- Ković, Miloš, The Beginning of the 1875 Serbian Uprising in Herzegovina: The British Perspective. *Balkanica: annuaire de l'Institut des études balkaniques* 41, 2010, str. 55–71.
- Leban, Janko (ur.), *Skladbe Avgusta Armina Lebana*. Ljubljana: samozal., 1883.
- Luković, Petko, *Stališče Slovencev do ustaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977.
- Marušič, Branko, *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Marušič, Branko, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko, Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih: ob 140-letnici briškega tabora. Danila Zuljan Kumar in Tanja Gomiršek (ur.), *Brda in Brici: o ljudeh, zgodovini, jeziku, besedni umetnosti, stavbarstvu in rastlinstvu Brd*. Dobrovo, 2013, str. 107–128.
- Marušič, Branko, *Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1971.
- Matić, Dragan, Čitalnice, »valilnice« slovenskih kulturnih ustanov. *Slovenska kronika XIX. Stoletja, knj. II 1861–1883*. Ljubljana, 2003, str. 25–27.
- Matić, Dragan, *Nemci v Ljubljani: 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.
- Melik, Vasilij, *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002.

- Melik, Vasilij, Majarjeva peticija za Zedinjeno Slovenijo 1848. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15 (1–2), 1979, str. 286–294.
- Mosse, George Lachman, *The nationalization of the masses: political symbolism and mass movements in Germany from the Napoleonic wars through the Third Reich*. New York: New American Library, 1977.
- Pahor, Drago, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. Vlado Schmidt (ur.), *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana, 1970, str. 235–337.
- Perovšek, Jurij, Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39 (1–2), 1999, str. 7–24.
- Polajnar, Janez in Marko Zajc, *Naši in vaši: iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.
- Puljić, Ivica, Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini. Josip Vrandečić in Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i »istočnoga pitanja«*. Zadar, 2007, str. 91–118.
- Rahten, Andrej, *Zaveznitva in delitve: razvoj slovensko-brvaskih političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*. Ljubljana: Nova revija, 2005.
- Rozman, Franc, Zbiranje prispevkov za bosansko-hercegovske begunce na Goriškem. *Goriški letnik* 6, 1979, str. 63–66.
- Rumpler, Helmut, *Eine Chance für Mitteleuropa: bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter, 1997.
- Sabljo, Zvonimir in Josip Vrandečić, Velika istočna kriza 1875.–1878. godine. Josip Vrandečić in Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i »istočnoga pitanja«*. Zadar, 2007, str. 119–162.
- Schmidt, Vlado, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. Vlado Schmidt (ur.), *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana, 1970, str. 9–29.
- Smith, Anthony D., *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina, 2005.
- Steinbach, Susie, *Women in England: 1760–1914: a social history*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2004.
- Stergar, Rok, *Slovenci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004.
- Šatej, Barbara, *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.
- Verginella, Marta, *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.
- Vodopivec, Peter, Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900). *Zgodovina za vse* 1 (2), 1994, str. 30–44.
- Vošnjak, Josip, *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Zajc, Marko, Jugoslovanstvo pri Slovencih v 19. stoletju v kontekstu sosednjih »združevalnih« nacionalnih ideologij. Nevenka Troha et al. (ur.), *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana, 2008, str. 103–114.
- Zwitter, Fran, Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870. *Zgodovinski časopis* 16, 1963, str. 145–170.

Summary

Robert Devetak

Slovene Charitable Action for Bosnian and Herzegovian Refugees in the County of Görz and Gradisca in the Year 1875

The article addresses the collection of charity funds in the County of Görz and Gradisca, for Hercegovian and Bosnian refugees, who have fled to the Austria-Hungary during the Hercegovina uprising in 1875 and 1876. Slovenian national and political elite in the Slovene lands had acted quickly and responded to calls for help in the framework of the press, societies and committees, and mobilized the Slovenian population, which had massively contributed in the collection of money, clothes and other items. The charity fundraising had a great impact for the Slovenian community in the County of Görz and Gradisca as well. It had spread the awareness about the importance of the philanthropy among the people. It had strengthened the philanthropic activity and gave the Slovenian political and national elite the knowledge and experience, which they could use to help the local poor population in the next years and decades. The charity action in the years 1875 and 1876 was, unlike the previous ones, wider organized, and they were able to achieve massive support in the whole Slovenian part of the County with the help of press propaganda and fieldwork. The second element that had marked the charity action to help Hercegovian and Bosnian refugees was connected with the national question. The action was one of the key events in the 1870's that had mobilized the Slovene national community in the County of Görz and Gradisca. It was a manifestation that lasted for many months, of Slovene national ideas and connections with other Slavic nations, especially those in the Balkan peninsula. Since in some places in the countryside and in the border regions of the County national consciousness was not sufficiently well anchored, the charity action to help other Slavs played an important role in this regard. With the help of the newspapers, which were intensively reporting both on the events in Bosnia and Herzegovina and on the charity action at home, the Slovene national elite was able to successfully present to the County's population the national ideas and the importance of national consciousness.